

Ady Mária

Százszor is, végül is

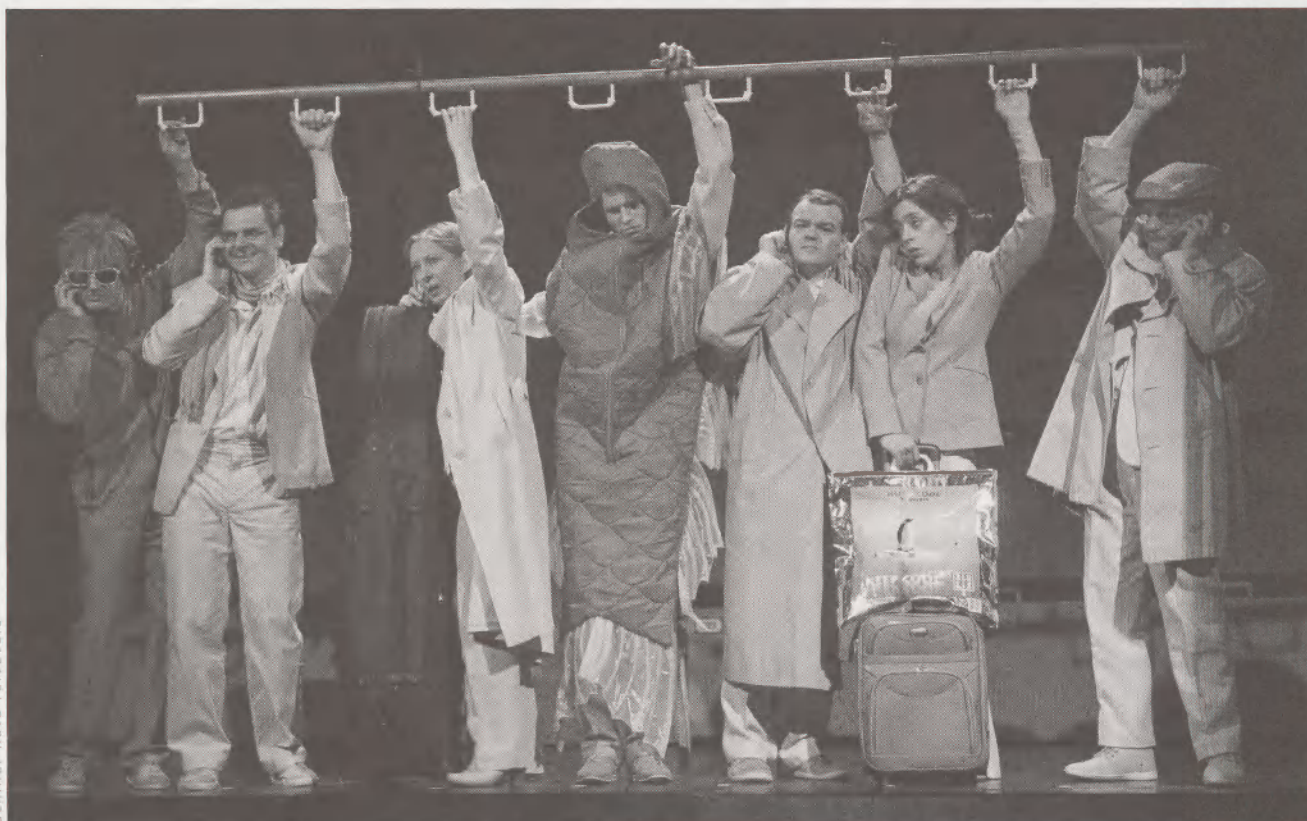
A Katona József Színházban 2013-ban bemutatott *Illaberek*ben szerepel egy videobejátszás, amelyen Elek Ferenc a sokféleségében is egy „utca emberét” megjelenítve különböző karakterek nevében válaszol ironikus egyöntetűséggel a kérdésre: miről is szeretne színházi előadást látni. Irónia ide vagy oda, a kortárs kivándorlás témája, úgy tűnik, ma valamilyen formában tényleg mindenkint érint. Van, akinek barátai, testvérei, gyerekei költöznek külföldre, gyökeresen átrajzolva a kapcsolattartás formáit, a családi és közösségi rituálékat, a találkozás lehetőségeit. Van, akiben újra és újra megrágott tervként, alakuló jövőképként vagy éppen lappangó kérdésként fogalmazódik meg: menni vagy maradni. És akad olyan is, aki elérhetetlen vágyként tekint a jogilag mindenki számára adott, gazdaságilag és társadalmilag azonban korántsem egyenlő mértékben hozzáférhető álomra: útra kelni Magyarországról egy jobb élet reményében. Aki marad, olyan országban találja magát, ahonnan a vállalkozó szellemű, ambiciózus fiatalok egy jelentős része elment, hogy máshol kamatoztassa tehetségét, szaktudását, tenni vágyását; ráadásul szembeáll a kérdéssel, amelyet a kiköltözés lehetősége felvet: *mi köti őt ide?* Az elmúlt években több előadás is született erre a témára, amely a statisztikai számként semleges, leíró adatokat dramatizálva konfliktusokat, válságokat, egyéni és társadalmi drámát mutat fel a jelenség mögött. A megközelítés módja különbözik, a dokumentumokra épülő, szövegközpontú előadástól a nem nyelvi kommunikációt előnyben részesítő fizikai színház stilizáltságáig, a teljes körkép felrajzolásának igényétől a monodráma személyességéig. A felvetett témák tekintetében azonban számos közös pont, hasonlóan megfogalmazott kérdés található.

Mint „földrödbotott kő”, hull vissza például minden külföldre költözésről szóló megjegyzés, beszámoló Magyarországra: lehet bár szeretett vagy ostromozott, honvágyat ébresztő vagy elrettentő, ezekben a történetekben mégis mindig ez az ország a *valamíhez képest* origója. Kivándorlók és elvándorlók ragadnak kétbetűs kötőszavak átmenetiségében, *itt és ott* között, itt már nem, ott még nem. Aztán ott már nem, itt viszont még nem. Otthonosan egy nyelvben kifejezett otthontalanságban, otthon egy nyelvben, otthontalanul egy másik nyelvet beszélő országban. Azok az identitásképző elemek, amelyek a többségi társadalom számára látszólag magától értetődően, láthatatlanul simulnak a személyiségbe, ebben a köztes térben hirtelen megkérdőjeleződnek és szembeötlővé, címkévé válnak. Mitől lesz haza a haza? Hol vagyok a helyemen, hol nem kell napról napra megkérdőjeleznem a létjogosultságomat? Mi köt össze a körülöttem élőkkel, és mi választ el tőlük? Személyiségem, egyéniségem megkülönböztető jegye, egyediségem bizonyítéka-e különbözőségem, vagy csupán az anyanyelvemben örökül kapott, kultúrámmal

együtt magammal hurcolt gondolkodásmód determináló erejének megnyilvánulása? Gazdagságként tudom-e megélni, vagy szégyellem, takargatom a más-ságomat? Vajon megfélemlíti kényszer, az alkalmazkodás vágya vagy a racionálisan belátott előnyök készletnek változásra? Mikor tartozom végre *oda*, és van-e pillanat, amikortól többé nem tartozom *ide*? Másnak látnak-e ők, vagy én teszem magam mássá ezzel a megfogalmazott, félelemként bennem élő, oppozíciót feltételező *ökkel*? A kilépés peremhelyzetéből visszatekintve nyer körvonalat a hátrahagyott ország, és válik a kilépő akarva-akaratlanul: magyarrá.

Az átmenetiség tereiben játszódnak ezek az előadások. A Katona József Színházban bemutatott, Máté Gábor rendezte *Illaberek* nyitó jelenete egy nemzetközi reptéri terminált idéz, az elmesélt történeteket pedig ironikusan keretezi egy-egy tömegközlekedési eszközön zajló epizód: míg a budapesti járművön telefonálók rokonaikról és önmagukról, saját terveikről és elképzeléseikről, anyagi kényszereikről beszélve tárják fel érintettségüket a kivándorlás témájában, addig a londoni közlekedésben a legkülönbözőbb életkörülmények között kint élők zsúfolódnak össze, és csodálkoznak lökdösődés közben bosszankodva egymásra, csupa magyarra Londonban. A párhuzamosan futó történetszálakat mindvégig összeköti a háttérben magasodó, börtöndökből emelt fal, amelyen egy érettségi tabló halovány, fekete-fehér fotói emlékeztetnek a kivándorlással megbomló kapcsolati hálóra.

Az érettségi a továbbtanulás, az első komoly, önállóságot igénylő, felnőtt döntés küszöbe, szorongást keltő vízváltó. Ez a döntési kényszer tematizálja a *Kő, papír, olló* három barátjának és a 2013-ban bemutatott, Pass Andrea rendezte tantermi előadás diákokból álló közönségének mindennapjait. A címben megnevezett, szerencsére épülő játék résztvevőikhez hasonlóan a fiatalok is sodródnak saját személyiségük kiforratlanságának, az iskola és a szülők teljesíthetetlennek tűnő elvárásainak és az anyagi, társadalmi, lélektani háttér kötöttségeinek kiszolgáltatva. Órlődve és kétségbeesetten, fuldokló szorongással keresnek kiutat. Az igazi kapaszkodót nem a rájuk erőltetett „családi ismerős” pszichológus, nem a jövőről kérdező védőnő és nem is az interneten böngészett értelmezhetetlen nevű szakok közti szörfölés, hanem a barátság és a szerelem reménye jelenti. Azaz jelenthetné, ha a kiutkeresés nem mutatna a menekülési lehetőséget, a kibogozhatatlannak tetsző csomó gordiuszi átvágását, ugyanakkor valódi perspektívát ígérő külföld felé. A közös jövő irányába tett lépések, az albrétkeresés Pest-Buda dilemmája, a kocsmanyitás játékos fantáziája, az együtt megélt egyetemi évek elképzelése megy

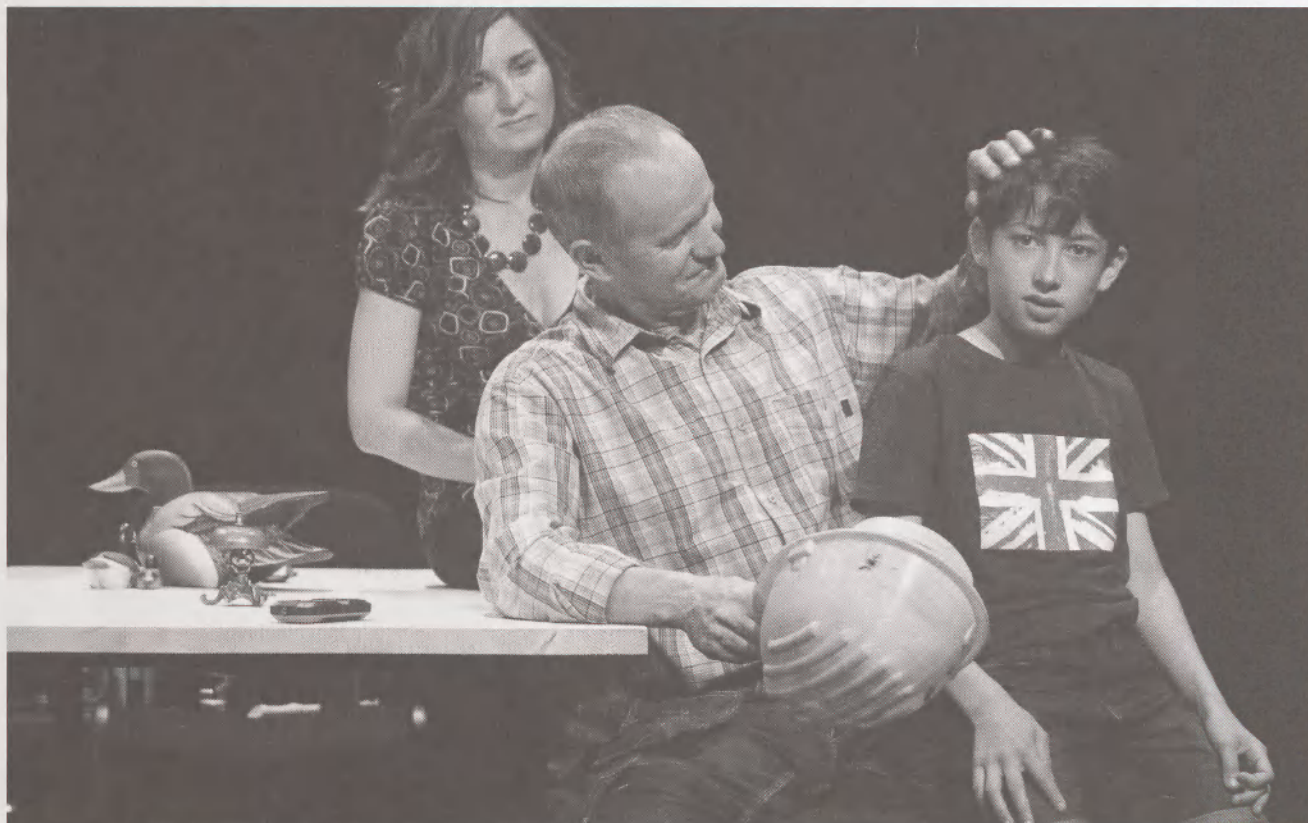
Az Illaberek a Katonában

füstbe egyik pillanatról a másikra, amikor a baráti társaság két fiú tagja közül az egyik váratlanul bejelenti: Angliába megy dolgozni. „Lebegek a világűrben egy kiszakított földdarabon, a lábaim meg lógnak lefele a semmibe, és közben végig fojtogat valami”, „mint amikor iszonyatos lelkiismeret-furdalás gyötör valami miatt”, fogalmazzák meg egymásnak a barátok a szorongás alapélményét, a lehorgonyzás, a biztonság, a jövőkép hiányát. Mindez a sokat hangoztatott szabadság velejárója: a szabadságé, amelyben a döntéseknek tétje van, és egyszerre minden ember a maga szerencséjének a kovácsa – miközben soha nem tudhatjuk biztosan, mennyire valódi és mennyire illuzórikus ez a szabadság a realitások tükrében. Az állandó külön-órák, a gyomorgörcs miatt kihagyott ebédek, a vizsgák és felvételik egymást követik, minden nap egy szüntelen készülés az Életre, mert egyszer óhatatlanul ki fog derülni: megfelelünk-e, elég jók vagyunk-e, vagy kiesünk, kiszorulunk, lemorzsolódunk. Mindez olyan állandó bizonytalanságot tesz természetessé, amelyhez képest egy új élet kezdése idegen országban már nem is tűnik olyan elképzelhetetlenül ijesztőnek.

A Trafóban 2014-ben bemutatott, Kárpáti Péter rendezte *Hungari*ban a megszólalók többsége már meghozta a maga döntését. A világ különböző pontjain élő magyarokat az internet köti össze, a posztírás és a kommentelés felületein kerülnek egy virtuális térbe. A színen étkezőasztal, kanapé, fotel, dohányzóasztal, ki otthonkában, ki talpig elegánsban mondja a magát: a kis közösség tagjai nem ismerik egymást személyesen, de megjegyzéseikkel a munkahelytől az otthonig átszövik a másik életét. Őket kifejezetten az emigráció hozza össze, beilleszkedési tapasztalatokat, nyelvtanulási problémákat, a költözéshez kötődő sze-

mélyes és kapcsolati válságokat osztanak meg, de akad közöttük, aki az otthoni állapotokra emlékeztetve Kőbányáról szól hozzá a felvetett témához, hol alátámasztva, hol ellenpontozva vagy árnyalva az emlékekre építő összehasonlításokat. Többet tudunk meg erről a virtuális világról a maga közhelyeivel és felszínességével, mint a blogírók életéről, de a magány megélése, a figyelem és megértés iránti vágy érezhetően összeköti a résztvevőket. Csak éppen, mint azt a megszólalásokat hangszerekhez kötő előadás formai megoldása is sugallja, ha mindenki „nyomja a magát”, abból ritkán születik zenemű.

Hasonlóan szerepekbe bújó, mégis magányos figurának tűnik a *Diggerdrájer* főhőse is. Az Örkeny Színház 2015-ös bemutatójában az egy alakra élesített fókusz sokkal érzékletesebben teremt meg a személyesség illúzióját, mint a *Hungari* tágabb körképe, de az Epres Attila megformálta blogger a műfajból adódóan mégiscsak imázst, nyilvános alteregót épít. Ezt a gondosan megformált képet kérdőjelezi meg finoman a rendezés: Bagossy László a lényegében monodramát zsolozsmázó főhős asztalához odaülteti a történetekben rendre megidézett családot, a feleséget és a blogger kisfiát. A megkapó, a könnyed humorral tálalt nehézségekkel együtt is idillikus felszín mögött elhallgatott drámát, tagadott honvágyat, családi konfliktusokat, alkoholproblémát sejtet. Ahogy a *Hungari* egyik bloggere is mondja, ugyanaz az élmény elmondható dicshimnuszként és panaszáratként is. Ebben az előadásban a személyesség magából az erős alapananyagból, a felhasználó – Epres Attila és Bagossy László szerkesztésében szöveggönyvvé formált – internetes naplóból is következik: a hosszasan sorolt otthoni ízek, szagok, a gyerekkori motorszenvedély burjánzó leírásai, az előítéletek és a tapasztalatok összeve-

Gordon Eszter felvétele

A Diggerdrájer az Örkényben

tése karakter helyett egyéniséget rajzol a főhősbe.

A dokumentumdráma műfajához legközelebb Boronkay Soma *Norvég álom* című, 2015-ben, Simányi Zsuzsanna rendezésében, felolvasó színházi formában bemutatott drámája áll. A történetgyűjtés módszere egy élethelyzet kínálta szituációból indul ki: az író szereplőként is megjelenik a drámában, és akárcsak Boronkay Soma, a darabbéli alakmás is norvég nyelvtanárként gyűjti össze Norvégiába készülő tanítványai történetét. Az alapszituációt a felolvasó színházi verzióban szintén az internet kínálta virtuális tér adja, itt elsősorban Skype-hívások és Google-keresések formájában. Miközben sorra tudjuk meg, melyik tanítvány miképpen lyukadt ki éppen Norvégiában, a háttérben az emlegetett elképzelések, álmok a kinti életéről keresési találatokban öltenek formát. Egyszerre olvashatjuk valóságként és képzelet festette irrealitásként a kibontakozó Norvégia-képet, amelynek tükrében az otthonról nyitott böngészők előtt ülők álmai Magyarországról is vallanak. Itt is a személyesség az, ami igazán megszólaltatja a drámát: egy-egy apró történet, momentum, amely képes kilépni a párhuzamosan futtatott, eltartó beszámoló monotóniájából. Például az eltévedt buszvezetőről, akivel senki sem kiabál, hogy ugyan miért megy teljesen más útvonalon, mint amit a menetrend kijelöl – „képzeld el ezt a hetes buszon” –, vagy a síoktatóról, akinek a szeme sem rebben, amikor a mesélő esés közben sapkájával a kemoterápia következtében kialakult kopaszágát takaró parókáját is elveszíti. Nem szól, nem nevet együtt a nővel, aki ettől elbizonytalanodik. Nem tesz megjegyzést, tapintatlan kommentet. De nem is kérdez semmit, nem beszélget, nem reagál. Ebben a kontextusban már ijesztően hangzik, ami az imént még olyan vonzó volt: hogy „itt bármit teszel, az természetes”.

A légtornászokból és rúdtáncosokból alakult Offline:online-theater 2015-ös, *Menni vagy maradni* című előadása az új-cirkusz eszközeivel nyúl a kivándorlás témájához, szaktítva a szövegközpontúsággal. Az egymásba fűzött játékos etűdök a kockázatvállalás fizikai-zsigeri izgalmát hozzák párhuzamba az utazók, vándorlók, bolyongók, hazát keresők bizonytalanságával, bátor nekiindulásával. Lakókocsi, lerobbant autó, fürdőkád, hátizsák és Kelet-Európát idéző ruhák teremtik meg a hangulatot, amelyben férfi és nő szerelmeseket festő, egymást támogató, két ember erejére és ügyességére épülő légtáncá éppúgy a kivándorlásra értelmeződik, mint a rúdtáncosok koreográfiája, amely egyszerre szolgál cirkuszi látványossággként, és utal a kelet-európai lányokat előszeretettel foglalkoztató erotikus ipar nyomasztó világára. A honvágy, a kötődés ebben a kontextusban leginkább dallam és dalszöveg formájában szólal meg, a megzenésített versektől a Balatonról írt slágeren át Cseh Tamás dalaiig. Az újra és újra „útra való” cirkuszi nép szüntelen honvágyaként szervesülve az előadás formájával ugyanakkor ki is tágul, általánossá is válik a létmód: örökké úton lenni.

És a kivándorlás problémája mintha éppen ebben a két végletben: az elvonttá stilizált, egzisztenciálissá fogalmazott kérdésben és a személyesség apró mozzanatainak összetettségében tudna igazán élesen megfogalmazódni. A margókon, ahol az egyéniség a maga különlegességében, megfoghatatlan, olykor elmentmondásos bonyolultságában és pótolhatatlanságában mutatkozik meg; és ahol az átmenetiség, a bizonytalanság, a köztes lét révén mégis mindannyian ugyanabban a helyzetben találjuk magunkat: kétségbeesetten vágyva arra, hogy se történetstilánkok, se tekintetek, se relációk vonatkozásában ne váljunk személyiségből szociológiai esetté.